

FRIEDRICH-WILHELM von HASE, *Die Trensen der Früheisenzeit in Italien*, PBF, XVI, 1; editura C.H. Beck, München, 1969, 63 p. cu figuri în text și indici, 22 planșe și o hartă a descoperirilor.

Lucrarea de față — prima apărută în colecția PBF de sub îngrijirea lui H. Müller-Karpe — tratează monografic 279 de zăbale (întregi și fragmentare) din Hallstatt-ul timpuriu din Italia mijlocie și nordică (în sudul Italiei nu au fost încă descoperite asemenea piese). Marea majoritate a exemplarelor provin din morminte, foarte rar din depozite și nici una din așezări. Starea descoperirilor și a cercetării, prezentată în capitolul introductiv, pune în lumină sărăcia de informații asupra majorității situațiilor arheologice în care apar obiectele aici cercetate: săpături vechi, contextul descoperirii de multe ori neasigurat, lipsă de planuri ale necropolelor etc. Deoarece centrul de greutate al studiului lui von Hase este în mod inevitabil tipologia, lucrarea nu poate satisface pe cei interesați în semnificația funcțională a zăbalelor în cimitire, a concluziilor de ordin social ce s-ar desprinde din aceasta etc. Tipologia a fost făcută după forma psaliilor. Autorul distinge psalii intruchipând un cal stilizat (tipurile Veji, Tarquinia, Bologna, Vetulonia, Volterra și Cerveteri), psalii ca o barcă ornitomorfă (tipurile Tarquinia și Capodimonte), în formă de placă dreptunghiulară (tip Vetulonia), psalii-bară, arcuite la unul sau la ambele capete (tip Bologna), psalii semilunare (tipurile Bologna, Ronzano și Romagnoli), psalii bi- sau triinelare (tipurile Veji, Tarquinia și Vetulonia) și psalii cu buton. Este evident — și ne miră faptul că autorul n-a spus-o explicit — că psaliile semilunare sînt o repre-

zentare schematizată a bărcii ornitomorfe. De aceeași familie se leagă și exemplarele avînd capetele semilunii (respectiv „bărcii”) modelate în formă de capete de cai, mai mult sau mai puțin stilizate. Această ultimă categorie, ilustrată pe pl. 21 și 22, este doar amintită în text, la sfîrșitul prezentării tipologice (p. 40, cu referință la p. 24, unde însă nu se dau suficiente lămuriri). În lipsa unor explicații satisfăcătoare, subzistă impresia că acest tip de zăbale a fost „uitat” și introdus ulterior în lucrare.

Scăderea principală a lucrării, remarcată și de alți recenzenti, este că autorul nu și-a desenat piesele respective, ilustrația publicată fiind realizată la Frankfurt pe baza fotografiilor autorului. Cum o remarcă însuși v. Hase în prefața lucrării, acest procedeu a avut ca urmare unele neconcordanțe în reprezentarea dimensiunilor pieselor, care, teoretic, au fost ilustrate la 1 : 3.

Majoritatea zăbalelor din lucrarea recenzată se datează, prin contextul bogat în care au fost descoperite, în sec. IX—VII î. e. n. (respectiv perioadele II și III după Müller-Karpe). Psaliile în formă de barcă ornitomorfă (tip Tarquinia) ar putea fi cele mai vechi (din perioada I).

Atît psaliile în formă de cal, cît și cele rectangulare sau cele triinelare cu reprezentări antropomorfe (tip Vetulonia) au analogii cu psalii din Luristan și Asiria. Autorul relevă și ilustrează aceste asemănări, nu le discută însă în detaliu, mulțumindu-se cu trîmterile

bibliografice. Se desprinde totuși părerea că unele tipuri de psalii italiene au fost lucrate după prototipuri orientale (v. Hase atrage atenția că piesele de acest soi s-au descoperit mai cu seamă în apropierea mării, sugerînd astfel ideea relațiilor pe calea apei cu ariile îndepărtate). Deși zăbalele orientale nu sînt datate precis, ele sînt, în linii mari, contemporane celor italiene.

În general tipurile de zăbale italiene se răsîndesc pe o zonă restrînsă în preajma centrelor de producție. Doar psaliile cu buton (de fapt cu cîrligul de prins hățurile în formă de S terminat cu un buton) sînt considerate de origine est-europeană. Ele apar doar în contexte ale fazei Este III (sec. VIII î. e. n.). Aș atrage totuși atenția asupra unei categorii de atîrnători din Europa de SE, modelate în formă de cap de „pasăre” și care serveau ca piese de decor la harnașament (vezi piesele de la Ghidici-Dolj și răsîndirea lor, la A. Oancea, SCIV, 23, 1972, 4, p. 546 și nota 47 la p. 548). Ele sînt modelate întocmai precum capetele cailor de pe zăbalele de tip Veji sau Tarquinia. De remarcat că și pe multe psalii italiene apar reprezentări ornitomorfe, uneori asociate cu cele ecvestre (tipurile Vetulonia, Volterra etc., pl. 3, 4); același lucru despre psaliile în formă de barcă cu capetele terminate, cînd de reprezentări de cai, cînd de păsări (pl. 6/62—64 și 22). Este deci de presupus un anumit sincretism între reprezentările de cai și de păsări în simbolică vremii (vezi carele solare trase de păsări, care au de fapt funcție de cai înaripați). Cred că forma atîrnătoarelor de tip Ghidici — a căror datare, sec. VIII—VII î. e. n.,

este foarte apropiată de cea a zăbalelor italiene — nu este cu totul străină de reprezentările ecvestre din cercul cultural italian.

În capitolul de încheiere v. Hase discută funcția zăbalelor. În cimitire, mormintele conținînd zăbale sînt rare (raportul este 1:50 pînă la 1:200). Autorul presupune că aceste morminte aparțineau unor oameni de vază. După inventarul funerar aceștia puteau fi, în unele cazuri, și de sex feminin. De remarcat că la Este apare cite o singură zăbală într-un mormînt, în timp ce în celelalte cimitire (mai ales în perioadele mai vechi) apar mereu cite două sau patru zăbale într-un mormînt. De aici ipoteza că în primul caz avem de-a face cu morminte de călăreți, iar în al doilea cu morminte cu car. Se cunosc însă și tipuri de care trase de un singur cal, reprezentate ca atare pe situla de la Vače. Autorul îmbrățișează ipoteza lui J. M. Blázquez Martínez (Ampurias, 19—20, 1957—1958, p. 49) potrivit căreia prezența zăbalelor în morminte este în legătură cu credința călătoriei dincolo de moarte într-un car cu două roți, însoțit de un demon. Credința este atestată în Etruria în sec. IV î. e. n. dar are probabil rădăcini mult mai vechi. Unele reprezentări de pe stele funerare din sec. VII—VI sugerează răsîndirea ei mai largă în Hallstatt-ul timpuriu.

Lucrarea lui v. Hase, în ciuda unor lipsuri, este binevenită prin prezentarea aproape exhaustivă a unui interesant material, pînă acum destul de greu accesibil în publicații disparate, sau chiar inedit.

A. Vulpe

ASTRID BÖHME, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, Sonderdruck aus dem Saalburg—Jahrbuch, XXIX, 1972, Verlag Walter de Gruyter, Berlin — New York, 112 p + 6 ilustrații în text + 37 planșe.

Așa cum arată titlul cărții, Astrid Böhme (Mainz) și-a propus să prezinte în întregime și în detaliu toate fibulele descoperite în cele două caste Saalburg și Zugmantel din R. F. Germania. Aceste două caste sînt printre

obiectivele arheologice la care cercetările sistematice au început aproape cu un secol înainte și deci numărul podoabelor descoperite este mare (1 233 în total). Printre altele vreau să amintesc că fortificația de la Saal-